

**РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА
В ЕСЕЇСТИЦІ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА****Лариса МАРКУЛЯК,**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна),
leonfreeman777@gmail.com**RECEPTION OF THE WORKS OF VASYL STUS
IN THE ESSAYS OF YEVHEN SVERSTYUK****Larysa MARKULYAK,**Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University,
Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID 0000-0003-3329-6509; Researcher ID: E-2217-2016

Маркуляк Л.В. Рецепція творчості Василя Стуса в есеїстиці Євгенія Сверстюка. Цель нашего исследования – рассмотреть эссеистику известного культуролога, литературоведа и общественного деятеля Евгения Сверстюка, посвященную одному из последних узников совести тоталитарной эпохи В. Стусу, раскрыв при этом предлагаемые автором эссе различные нарративные векторы. **Актуальность темы** обусловлена необходимостью осмысления рецепции творчества Василя Стуса в эссеистике известного культуролога, литературоведа и общественного деятеля Евгения Сверстюка. **Методы исследования.** Ведущими являются культурно-исторический, биографический, что обусловлено общей целью и спецификой рассматриваемого материала. **Научная новизна** заключается в том, что в исследовании впервые предложен новый материал, который еще не был предметом научных исследований. Предпринята попытка комплексного исследования эссеистики Е. Сверстюка, посвященной В. Стусу, на фоне эпохи, что разрушала гармонию личности.

Ключевые слова: эссеистика, поэтическое творчество, национальная идентичность, духовные ценности, нарративные вектора.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Коли радянська імперія зазнала краху, стало можливим вголос називати ті імена, які були довгий час замовчувані, над якими тяжіли всілякі табу. Євген Сверстюк – один з небагатьох українських в'язнів сумління, кому довелося оприявлювати перед світовою спільнотою широкий спектр української проблематики, коли про це говорити було навіть небезпечно. Проте саме він звернувся до Міжнародного ПЕН-клубу ще в 1987 році, аби запропонувати ЮНЕСКО відзначити 50-літній ювілей Василя Стуса – поета, знищеного в радянському концтаборі. Перероблене та доповнене, це звернення стало першою повноцінною статтею Є. Сверстюка, що започаткувала його есеїстику, присвячену Василеві Стусу. Нам видається, що аналіз есеїстики Є. Сверстюка надзвичайно актуальний сьогодні, коли Україна виборює свою незалежність, утверджує національну ідентичність. В. Стус, як і автор есеїв про нього, посідають чільне місце у виборюванні нашої культурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Сучасні культурологи та літературознавці намагаються активізувати розгляд есеїстики Є. Сверстюка, адже культуролог піднімає важливі питання, пов'язані з українською ідентичністю і тими постатями, які обирали шлях свободи, честі, спираючись на духовні цінності свого народу. До літературознавчих розвідок Є. Сверстюка виявляють інтерес Г. Кушнір, Л. Лисенко, Л. Тарнашинська, І. Ципердук, О. Яблонська та ін. дослідники.

Проте цілісного аналізу есеїстики Євгена Сверстюка, присвяченої творчій долі та творчості Василя Стуса, немає.

Мета нашого дослідження – розглянути есеїстику відомого культуролога, літературознавця та громадського діяча Євгена Сверстюка, присвячену одному з останніх в'язнів сумління тоталітарної доби В. Стусові, розкривши при цьому запропоновані автором есеїв різноманітні нарративні вектори.

Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення рецепції творчості Василя Стуса в есеїстиці відомого культуролога, літературознавця та громадського діяча Євгена Сверстюка.

Методи дослідження. Провідними є культурно-історичний, біографічний, що зумовлено загальною метою та специфікою аналізованого матеріалу.

Наукова новизна полягає в тому, що в дослідженні вперше запропоновано новий матеріал, який ще не був предметом наукових студій. Здійснено спробу комплексного дослідження есеїстики Є. Сверстюка, присвяченої В. Стусові, на тлі доби, що руйнувала гармонію особистості.

Виклад основного матеріалу. Є. Сверстюк дуже стисло, та напрочуд експресивно увіразнює зовнішню біографію Василя Стуса, вписуючи її “в українську географію: змордована Вінниччина, зрусифікована Донеччина, зацькований Київ, чужий Урал, лиховісна Мордовія і пекельна Колима”¹. Це та точка відліку, з якої й починається страдницьке життя поета, адже “доля людини є образом долі Батьківщини”².

¹ Sverstiuk Yevhen. “Vasyl Stus – letiucha zirka ukrainskoi literatury” [Vasyl Stus is a flying star of Ukrainian literature], *Pravda polynova* [True wormwood], Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2009, P. 21 [in Ukrainian].

² Ibidem, P. 21.

Євген Сверстюк розуміє всю невичерпність постаті та творчості Василя Стуса. Автор есеїв та його літературний візаві безперечно були духовно й ментально споріднені. Тим переконливішою виглядає манера оповіді Є. Сверстюка, його бажання представити Стуса-людину та Стуса-поета, хоч есеїст свідомий того, що “жодна біографія не може відтворити напівжиття в умовах великої зони брежнєвського режиму, де поетів робили кочегарами, а кочегарів призначали керувати культурою і літературою, де ідеалістів посилали у виправні табори – під пильний нагляд злочинців... ”³.

У есеїста немає якогось базового твору про поета: всі статті, пов’язані з його постаттю, – це своєрідний портретний нарративний формат, який репрезентує особу В. Стуса в різних вимірах. В рецепції творчості та відтворенні особистості поета есеїст прагне охопити все. Тому Сверстюковим есеям про Стуса притаманні різноманітні нарративні вектори. Звісно, що важливо показати поета на тлі тієї доби, яка руйнувала духовну гармонію особистості, а для митців створювала нестерпні умови виживання. Зрештою, на думку есеїста, “в українській літературі є традиція оплачувати слово життям... Поет у нас, як правило, або репресований, як Плузник, або – змарнований, як Тичина. Довгий ряд репресованих закінчує монолітна постать Василя Стуса”⁴.

В. Стус і народ. Це ще одна проблема, над якою розмірковує Євген Сверстюк. Він прагне з’ясувати, як сприймають В. Стуса громадяни вже незалежної України. Проблема В. Стус і народ постає особливо зболено і навіть драматично майже в усіх аналізованих есеях. За, здавалося б, сприятливих обставин постання незалежної України читач, на жаль, не позбувся стереотипного мислення щодо канонізації імені поета, про створення нових міфів тощо. Як не гірко стверджувати, через десятиріччя після трагічної загибелі Поета трапляються випадки абсолютного нерозуміння його чину, його творчості. Окремі представники так званої еліти (?) навіть пристосовують його світле ім’я до своїх мізерних потреб, не розуміючи його справжньої величі, його суті, лише з однією метою: аби вивиститися, аби стати своїм. Таке панібратство з іменем Василя Стуса є для Є. Сверстюка нестерпним: “Це не їхній поет і не їхній герой. Та чому ж їм кортить поставити його поруч із собою”⁵. Есеїст заохочує вдумливих читачів глибоко проаналізувати, звідки ж з’явився Стус, у чому його унікальність: “Усі ми, українці особливо, маємо уявлення про несприятливі обставини для появи українського поета великої культури. Але мало хто може уявити їх у сім’ї, яка втекла від голоду з Вінницького краю на Донбас, куди вербували всяких і звідусіль. І там з’являється поет, як з’являється квітка біля шинку за териконом”⁶. Відрадною, однак, для Є. Сверстюка є та обставина, що через 15 років після загибелі “Василь Стус вже з десять років на ниві літературознавчої думки, і то в двох іпостасях: як непересічний літературний критик і як об’єкт дослідження. Він

належить до числа небагатьох авторів, навколо яких є постійний рух, текстологічні дослідження, суперечки – створюється простір активної думки... То саме пора Стуса. Він будить, тривожить і не дає спокою тим, хто доторкнувся до його “палімпсестів”⁷, “він стоїть у своєму культурному небі, відсторонений і задивлений у вічність”. Є. Сверстюк дошукується тих висот, яких дійшов В. Стус за життя, – і знаходить найголовнішу, що її “опанував і залишив для нас... на перехресті, де написано: “блажен муж, котрий не стає на путь нечестивих”⁸. Цю Біблійну сентенцію автор есею “Василь Стус. Міра присутності” наводить, розмірковуючи над тим, як слава однієї людини може потягнути за собою і як в промені тієї слави може відбиватися обличчя іншої людини: нищої, підступної, якій кар’єра повністю засліплює очі, а пристосуванство стає головним мірилом у житті. І вже замість захисту адвокат виступає до обвинуваченням. Є. Сверстюк з презирством ставиться до цього лжеадвоката, чие ім’я ввійде в історію радянської адвокатури: Медведчук. Це була не лише Стусова драма, це драма для цілої України. Страшно те, що вона має продовження. Є. Сверстюк спостеріг, що “...на 9-му році незалежності України, за яку Стус поклав життя, з’явиться список нагороджених Президентом Л. Кучмою. Серед перших героїв – Медведчук! Він по своїй драбині дійшов таки до місця поряд із президентським!”⁹. З притаманною іронією Є. Сверстюк розвінчує жалюгідність людини-пристосуванця, захисника-ленінця, який почепив на себе маску захисника незалежної України. Іронія полягає в тому, що ця людина, символ кадебістської адвокатури, в час російсько-української війни має значний вплив на українську політику і визначає долю України в так званих Мінських домовленостях... Натомість В. Стус в залі суду цитував М. Лермонтова: “И вы не смаете всей вашей черной кровью поэта праведную кровь”. На його чесності із самим собою та безкомпромісності Є. Сверстюк надзвичайно емоційно та пристрасно акцентує раз-по-раз: “...в Стусові не було ані крихти акторства, і ніяких масок він не носив – тоді, коли все навколо юрмилося в маскарадї віропідданості. Можна сказати, що саме за громадянську поставу без пози і маски він заgrimив у концлагері. З одного боку – дно, куди його кинуто, з іншого боку – гора, на яку спрямовані телескопи часу. Саме там, на спостережному пункті історії, в зоні відчуження і страждань, визрів його незвичайний таланти “високих наближень” до Абсолюту і високого обов’язку перед загроженою Батьківщиною”¹⁰. Сам В. Стус роз’яснює, у чому ж причина переслідування дисидентів в СРСР: “Довічною ганьбою цієї країни буде те, що нас розпинали не за якусь радикальну громадянську позицію, а за саме наше бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності” (В. Стус). Наведемо ще кілька суголосних рядків з есею “Пам’ятник Василю Стусу”: “Він міг давати приклад прямостояння в ті часи, коли усяке прямостояння вважа-

³ Ibidem, P. 17.

⁴ Ibidem, P. 24.

⁵ Sverstiuk Ye. O. “Vasyl Stus. Mira prysutnosity” [Measure of presence], *Ne myr, a mech. Esei* [No myr, a mech. Essay.], Lutsk: VMA “Teren”, 2008, P. 302 [in Ukrainian].

⁶ Sverstiuk Ye. O. “Netsenzurnyi Stus” [Obscene Stus], *Ne myr... op. cit.*, P. 330 [in Ukrainian].

⁷ Sverstiuk Ye. O. “Vasyl Stus. Mira prysutnosity” ..., *op. cit.*, P. 303 [in Ukrainian].

⁸ Ibidem, P. 306.

⁹ Ibidem, P. 305.

¹⁰ Sverstiuk Ye. O. “Pamiatnyk Vasyliu Stusovi” [Monument to Vasyl Stus], *Ne myr... op. cit.*, P. 309 [in Ukrainian].

лося політичним викликом. То питання особливої ваги. Є такі вияви духовного стоїцизму, супроти яких сила немічна¹¹. Доповнюють ці міркування рядки з есею “Нецензурний Стус”: “Він якось одразу вписався і був прийнятий в своє дисидентське коло не як відомий автор, а як людина чесного мислення і ясних моральних засад без вивихів”¹². Хоча канонізувати В. Стуса есеїст не збирається. Навпаки, Є. Сверстюк полемізує з австралійським літературознавцем Марком Павлишиним, автором відомої праці, який говорить про Стусове епігонство, “за яке Шевченко таки мстить”¹³. Есеїст у цьому контексті аналізує Стусів вірш “Уже Софія одструменіла”, вкладаючи своє розуміння людини, що знає, як після вироку людину назавжди виривають із корінням і викидають у страхіття та жахи, адже сам сповна зазнав таких “університетів”: насправді ж, “це прощання з Україною і прагнення зберегти в чужих світах її – і своє – гідне лице. Але в цьому чужому і злomu світі – це має бути горде лице: гордість є формою самозахисту” (“На всепрозрінні смертного крику Дай, Україно, гордого шляху, Дай, Україно, гордого лику”). Для Є. Сверстюка є очевидним, що “героїчної пози у Стуса не було – поза йому органічно чужа. Він говорив і писав з гідністю людини, що несе обов’язок честі. А здалеку комусь, може, здавалося, що він “багато на себе бере”¹⁴.

Для Є. Сверстюка Василь Стус – це український Дон-Кіхот ХХ віку, “глибоко переконаний, що ество людини духовне, а дух живе за вічними законами і “дух віє, де хоче”¹⁵. Він став улюбленою постаттю серед в’язнів колонії особливого режиму подібно тому, як легендарний Сервантський лицар, що воював з вітряками, став улюбленим героєм світової літератури на цілі століття. Цей дорогий образ насправді “причайвся в душі кожного”. Есеїст пояснює це тим, що “зовнішня видимість і минулі поразки – то ніщо проти шляхетного і нескореного духу та лицарських чеснот, які берегли печать Абсолюту. У світі опортунізму і постійного розміну великого і справжнього на дрібне й тимчасове Дон Кіхот – всупереч усім і усьому – зберігав тверду віру в Абсолют і відстоював принципи, якими люди вже не жили”¹⁶. І чи не дивиною була з’ява в колонії суворого режиму людини, яка пише “якісь малозрозумілі політикам пісні до Дульсінеї”, “вступає в зіткнення зі слугами зла і не хоче розуміти, що слуги є слуги (хоча всі це розуміють), він кожен раз виступає проти їхнього зла і ставить на карту своє життя”¹⁷. Є. Сверстюк з гіркою зазначає, що Василь Стус так і не створив свого найголовнішого твору, проте натомість “витворив зі своєї любови, віри і болю подиву гідну симфонію, сповнену трагічного оптимізму, опертого на вічні вартості. Головним Стусовим твором есеїст вважає “його життя – завершений образ українського Дон-Кіхота ХХ ст. Шляхетний лицар смутної подоби – суворий і добрий, непохит-

ний і правдивий, чистий у помислах і ділах...”¹⁸. Так, це образ Василя Стуса, який зумів об’єднати всіх своєю цивільною відвагою та беззахисністю. Це був саме той ідеал, якого всі прагнули і який насправді був приглушений у людей на дні душі. Нагадаємо, що у Є. Сверстюка є надзвичайно показова в цьому контексті поезія “Шпагу панове притримуйте на кінець”, у якій шпага є неодмінним символом-атрибутом честі та відваги. Та чомусь юрба відкидає звичайну відвагу, ба навіть її зневажає, пропонуючи здати шпаги. Проста відвага не в моді, не в пошані. Лише самотній жіночий голос запитує: “Панове, де ваші шпаги?”. Тож не дивно, що Стусова цивільна відвага була зрозумілою та потрібною лише одиницям. Певне, усім значно легше було плисти за течією... На цей вірш Василь Стус відгукнувся в листі до Є. Сверстюка від 1.07.1979 р.: “Вірш Твій про Сервантеса – пречудовий. У ньому – весь Ти. Навіть довірився Тебе – по текстові... із читаних по-українському за останні 20 р. віршів – Твій – із десяти найкращих. Дуже з того радий”¹⁹.

Аналізуючи поезію Василя Стуса, есеїст спростовує думку деяких дослідників щодо її публіцистичності та політичної спрямованості. Натомість порівнює її зі світовою поезією і знаходить поетів, споріднених Стусовій душі: Рільке та Пастернак. Є. Сверстюк вважає Стуса “поетом душевних глибин і станів, захованих на грані підсвідомого”²⁰. Тому такою драматичною є його поезія, споріднена до грецької трагедії, адже над героєм тяжіє фатум. Поет передбачає, віщує свою долю, проте у його поезії відсутній відчай приреченого. І коли есеїст говорить про те, що “Україна в ХХ столітті має більше поетів-страдників, ніж за всю попередню історію”²¹, то Стусу відводить роль найдостойнішого, котрий “зумів зі свого болю, зі своєї недолі створити поетичну симфонію людського, загальнолюдського болю. Бо всі його переживання, по суті, виходять за межі особистого”²². Проте поета оточує юрба байдужих людей – “цвинтар душ”. А він весь час думає про Вітчизну. Це його “страсті по Вітчизні”, – а навколо нього розмиті межі між минулим-майбутнім у зниклому сучасному. Небагато з великих пило таку переповнену чашу. Небагато з них знало під собою таку темну безодню довгими роками – і черпало з тієї безодні вагу слова”, – констатує Є. Сверстюк²³.

Є. Сверстюк називає останній період творчості В. Стуса прощальним, окреслюючи суть проблеми: з останнього періоду творчості поета практично нічого не дійшло до читача. Все те, над чим працював В. Стус упродовж п’яти років, було вилучено наглядчачами, адже вони (як і вся система) були охоплені страхом Слова. У грудні 1983 року в одному з листів до дружини В. Стус повідомив про завершення роботи над збіркою “Птах душі” – “відчайдушно прозову, майже без патосу, неримовану, прозових інтонацій, сумно-спокійну... Стоїчну

¹² Sverstiuk Ye. O. “Netsenzurnyi Stus” [Obscene Stus], *Ne myr...*, op. cit., P. 316. [in Ukrainian].

¹³ Ibidem, P. 323.

¹⁴ Ibidem, P. 328.

¹⁵ Sverstiuk Ye. O. “Pamiatnyk Vasyliu Stusovi” [Monument to Vasyl Stus], *Ne myr...*, op. cit., P. 312 [in Ukrainian].

¹⁶ Sverstiuk Ye. O. “Postat Stusa nad plynom chasu” [Stus's figure over time], *Ne myr, a mech...*, op. cit., P. 335 [in Ukrainian].

¹⁷ Ibidem, P. 335.

¹⁸ Ibidem, P. 336.

¹⁹ Stus V. *Vybrani tvory* [Selected works], Kyiv: Smoloskyp, 2014, 872 p.; P. 553 [in Ukrainian].

²⁰ Sverstiuk Ye. O. *Postat Stusa nad plynom chasu ...*, op. cit., P. 336 [in Ukrainian].

²¹ Ibidem, P. 338.

²² Ibidem, P. 338.

²³ Sverstiuk Ye. O. *Postat Stusa nad plynom chasu...*, op. cit., P. 339 [in Ukrainian].

– такий її музичний ключ”²⁴. Чи розуміли наглядачі, коли обшукували Поета, щоб забрати (фактично знищити) його твори, що вони відбирають його душу? Певне, ні. А це була його творчість упродовж п’яти років. У тому числі сотні перекладів із його улюблених Гете, Рільке, Лорки – “загинули безслідно. Всі його останні творчі спалахи – може, наймогутніші, канули в чорну діру”²⁵.

Не оминає Є. Сверстюк і того розмаїття Стусових поетичних мотивів, на які багата його поезія. Крім краси страждання, есеїст помічає різноманітну палітру поезії Стуса, сповнену неймовірних барв. Він звертає увагу на “ніжність інтимних почуттів і якусь особливу ласку до всього живого. В прозорій душі поета яскравими осінніми спалахами ясніла краса світу – барвами осінніх айстр, вранішнім співом птаха, зламаного віткою вечора...”²⁶. Проте, за спостереженням Ю. Шевельова, для Стуса “теми й мотиви – тільки виходи в внутрішній світ, у щоденник душі, у невислані листи до інших про власне внутрішнє”²⁷.

Висновки. Є. Сверстюк у своїй есеїстиці шукає “головні ключі до серця Стусової поезії” (Ю. Шевельов) і, як нам видається, віднаходить: це велика Любов. Любов до людини, до її чистого неповторного світу (“Слово Василя Стуса тихе як любов до рідного краю де він знаходив зерня з якого виріс”) (Є. Сверстюк). Вільна людина для поета неспроможна йти на компроміс з усім тим, що знищує особистість. Поет захищає цей вільний світ людської особистості і відтворює його в своїй творчості. Таким чином його творчість спроможна допомогти читачам пізнати себе. Ця рецепція Стусової творчості надзвичайно особистісна, інтимна, адже Євген Сверстюк, як і Василь Стус був в’язнем сумління і зазнав страшних тюремних поневірянь. Крім цього, їхні людські взаємини очевидно наклали відбиток на сприйняття творчості поета. Душевна теплота відсвітлює все спілкування (реальне та ірреальне) цих двох великих людей, резонуючи духовну спорідненість та високу Любов.

Перспективою дослідження вважаємо аналіз есеїстики Є.Сверстюка, присвяченої релігійним візіям твор-

чості В. Стуса, адже у багатьох поезіях поет зосереджує увагу на осмисленні Біблійних сентенцій.

Markulyak L. Reception of the works of Vasyl Stus in the essays of Yevhen Sverstyuk. The purpose of our study is to consider the essays of the famous cultural scientist, literary critic and public figure Yevhen Sverstyuk, dedicated to one of the last prisoners of the conscience of the totalitarian era Vasyl Stus, while revealing the various narrative vectors offered by the author of the essay. **The relevance of the topic** is due to the need to comprehend the reception of the work of Vasily Stus in the essays of the famous cultural scientist, literary critic and public figure Yevhen Sverstyuk. **Research methods.** The leading ones are cultural-historical, biographical, which is due to the general purpose and specificity of the material under consideration. **The scientific novelty** lies in the fact that the study for the first time proposed new material that has not yet been the subject of scientific research. An attempt was made to conduct a comprehensive study of the essays of Yevhen Sverstyuk dedicated to Vasyl Stus against the backdrop of an era that destroyed the harmony of the individual.

Key words: essays, poetry, national identity, spiritual values, narrative vectors.

Маркуляк Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор близько 50 наукових та навчально-методичних праць. Наукові інтереси: культурологія, мистецтвознавство, історія української літератури (40-50-х рр. XX ст.), методика викладання української літератури.

Markulyak Larysa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych. The author of about 50 scientific and educational-methodical works. Scientific interests: cultural studies, art history, Ukrainian literature (40-50s of the 20th century), Methodology of teaching Ukrainian literature.

Received: 26.01.2020

Advance Access Published: March, 2020

© L. Markulyak, 2020

²⁶ Ibidem, P. 21.

²⁷ Shevelov Yuri. “Trunok i trutyzna” [Sneak and tedium], *Vasyl Stus. Vybrani tvory* [Vasyl Stus. Selected works], Kyiv, 1986, P. 644 [in Ukrainian].